

УДК 324.724; 327.39
ББК 66.Ія.2

Оксана Іванішак

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО МИНУЛОГО

У статті досліджується проблема місця й ролі минулого в процесах політизації етнічності та національного як основних вимірів сучасного світу регіонів. Визначено сутність етнополітичного конфлікту, охарактеризовано його специфічні особливості та ознаки. Доведено, що процес політизації етнічного та національного минулого є питанням не тільки суто політичним та суспільним, а в першу чергу тим процесом, який стосується емоційного стану етносу, нації.

Ключові слова: політизація етнічності, національне минуле, етнополітичний конфлікт, регіоналістика, етнічна мобілізація, ідентичність.

Тема регіоналізму та етноцентризму, регіональні та етнополітичні дослідження актуальні сьогодні для політичної науки. Як зазначав іще у 80-х роках ХХ ст. відомий норвезький дослідник Стейн Роккан, "... події останніх десятиліть перетворили "регіоналізм" та "етноцентризм" у предмет політичної та академічної моди в дослідженнях індустріальних суспільств Заходу" [13, с.1]. Слід зазначити, що з великим запізненням ця тематика прийшла до нашої вітчизняної науки. Предметом дослідження даної роботи стала політизація етнічного та відповідно й національного минулого з означенням такого феномена, як етнічна мобілізація.

Національно-етнічна диференціація та ідентичність є суттю соціальної реальності, але це така реальність, котра не залишається незмінною: самі по собі національні почуття, котрі гуртують людей, є амбівалентними. "Кожна людина має власний етнічний потенціал, тобто всі ми володіємо якоюсь певною мовою, маємо расові ознаки, належимо до спільноти, яка має свою власну історію і т. д. Але цей етнічний потенціал активізується лише за певних обставин", – пише англійський учений Д.Мейборн-Льюїс [3, с.21]. Рівень актуалізації цього потенціалу, інтенсивність національних почуттів у багатьох випадках залежить від політики, від ступеня її відкритості відносно інших народів або ж навпаки – від ступеня концентрації уваги на власних проблемах та пошуку зовнішнього ворога, який ніби несе відповідальність за всі біди та нещастя даної соціальної спільноти. За певних умов (системна криза суспільства, розпад державності, зміна соціального статусу етнічної групи та ін.) відбувається політизація етнічності, використання її як мотиваційної політичної сили, основи різкого політичного розмежування та засобу досягнення політичної

мети. Тобто виникає феномен, який у науковій літературі отримав назву "етнополітична мобілізація". Як наслідок цього – виникнення етнополітичних конфліктів, оскільки для "запуску" процесу мобілізації необхідною умовою є існування протилежної сторони (сторін), котра стоїть на заваді досягненню бажаної мети (оскільки "соціальний конфлікт існує лише в тому разі, коли дві або більше сторін переконані в тому, що цілі їх діяльності несумісні") або цілі даної сторони чи сторін є несумісними з "нашими" інтересами та цінностями [11, с.17].

"Однією з найважливіших характеристик епохи постмодерну, – зазначає Д.Елазар, – є етнічне відродження, поява розуміння споконвічних зв'язків як важливої складової для формування індивідуальної ідентичності. Ці тенденції мають своє політичне відображення в переході від класово орієнтованої до етнічно орієнтованої політики" [8, с.11].

У 90-ті роки ХХ століття феномен етнічності став одним з основних механізмів політичної мобілізації і найважливішою причиною конфліктного протистояння як на посткомуністичному просторі, так і у всьому світі. При цьому процес актуалізації етнічної самосвідомості, спрямованої в першу чергу на групову солідарність та протистояння етнічно "чужим", практично завжди вступав у жорстке протистояння з паралельно існуючими спробами демократизації тієї чи іншої держави.

Отже, на думку автора даної статті, буде доцільним розглянути, у першу чергу, деякі основні поняття, які матимуть важливе значення для подальшого аналізу предмета дослідження даної роботи.

Існує велика кількість визначень поняття "соціальний конфлікт". Серед усього розмаїття думок та поглядів найдоцільніше згадати вислів

відомого англійського соціолога Е.Гідденса, який вважав, що слід розмежовувати такі поняття, як протиріччя та сам конфлікт. На думку вченого, протиріччя – це наслідок соціальної нерівності, але не завжди вони тягнуть за собою конфлікт. Для трансформації протиріччя в конфлікт необхідними є усвідомлення протилежності інтересів чи цілей та відповідна мотивація поведінки. Сам конфлікт Е.Гідденс розглядає як реальну боротьбу між діючими людьми чи групами людей незалежно від того, що лежить в основі цієї боротьби, її засобів, які мобілізуються кожною зі сторін [9, с.198–199].

Це визначення є дуже важливим, оскільки воно підкреслює динаміку конфлікту й дозволяє виокремити фази чи етапи мобілізації конфліктуючих сторін. Так, процес усвідомлення протиріччя, формування власної ідентичності й вироблення мотивації поведінки можна назвати першою (латентною) фазою конфлікту, а “реальну боротьбу між діючими людьми чи групами людей” – другою (відкритою) фазою.

Без сумніву, етнополітичний конфлікт є формою конфлікту соціального, але разом із тим він характеризується деякими специфічними особливостями та ознаками:

1) переважна більшість етнічних конфліктів має суттєву політичну складову. З цього приводу американський дослідник Р.Ліпшутц пише так: “Те, що стало називатися етнічним конфліктом, є, по суті, боротьбою за державну владу” [12, с.44]. Але ми повинні також розрізняти горизонтальні етнічні конфлікти – між етнічними групами і вертикальні – між етнічною групою та державою, хоча цей поділ є досить умовним, оскільки рано чи пізно в горизонтальні конфлікти втручається держава – або як посередник – миротворець, або як суб’єкт конфлікту;

2) важливо також урахувати й те, що деколи етнічність може виступати як “камуфляж” політичної боротьби, а деколи мова йде про “зворотній камуфляж”, коли за політичними лозунгами приховується гострий етнічний конфлікт;

3) етнополітичні конфлікти здебільшого мають статусний характер. Предметом такого конфлікту найчастіше є статус етнічної групи;

4) етнополітичні конфлікти є не тільки конфліктами інтересів, а й конфліктами ідентичностей, оскільки участь у конфлікті переважно на основі групових мотивів обов’язково передбачає ототожнення людини з групою, що є учасницею конфлікту, тобто її етнічну ідентифікацію. Аме-

риканський політолог Т.Гурр пише: “Боротьба в етнополітичних конфліктах розгортається не просто навколо матеріальних чи владних проблем, а з метою захисту культури групи, її статусу та ідентичності” [10, с.10];

5) політичний конфлікт у процесі свого розгортання може набувати етнічного забарвлення. Так, наприклад, конфлікти політичних еліт різного рівня можуть виникати як ресурсні, але в разі їх ігнорування або невдалих спроб вирішення вони можуть трансформуватися в конфлікт ідентичностей;

6) унаслідок надмірної емоційної складової етнічної ідентичності етнополітичні конфлікти вирізняються високим ступенем ірраціональності, і це спричиняє у високому ступені агресивність, ненависть і ворожість, що виходить за межі раціонального усвідомлення інтересів сторін конфлікту та вибору стратегії взаємодії;

7) специфічною характеристикою динаміки етнополітичного конфлікту є великий потенціал ескалації конфлікту;

8) деструктивний потенціал етнополітичного конфлікту повністю домінує над його конструктивною складовою;

9) майже завжди етнополітичні конфлікти є багатофакторними та мають декілька об’єктів конфлікту й проблемних зон (наприклад, територіальна суперечка та проблеми політичного чи соціального статусу етнічної групи);

10) у зв’язку з цим етнополітичні конфлікти дуже важко піддаються вирішенню, оскільки постає надзвичайно важке завдання – знайти шляхи задоволення як матеріальних інтересів, так і вимог підвищення статусу, повернення територій, розширення економічних можливостей, більшого доступу до політичної влади і т. д.

На етапі політизації етнічної та національної спадщини історична спадщина етносу, навіть його мова набувають функцій суттєвого політичного ресурсу й відповідно відбувається інституалізація етнічності, тобто починається процес формування національного руху, який використовує цей ресурс у політичній боротьбі. Те, що раніше було традицією для всієї етнічної групи, набуває рис знаряддя культурної та політичної боротьби за відновлення національної державності.

Фактом залишається те, що історична свідомість сприяє становленню національної ідентичності. Ця її функція реалізується шляхом

вибіркового звернення до історичних фактів та інструментального використання історичних епізодів та фактів на користь того чи іншого політичного аргументу. Будь-який важливий етап в історії взаємозв'язків сусідніх народів залишає в спадок немало антагонізмів та причин для взаємних претензій. Власне тому в політичних дискусіях постійно вдаються до функціонального використання історії з метою виправдання певних національних цілей. Тут дуже чітко проглядається інструменталістсько-свідомо експлуатація історії в рамках націоналістичної свідомості.

Уже на початку XX ст. історіографія та історія в Європі остаточно почали визначатися в націоналістичних категоріях. При цьому пережита історія, що передається з покоління в покоління, служить лише “сировиною” для конструювання “істинної” історії нації, формування “образу давнини”, який є чи не найважливішим у процесі формування національної свідомості. Тобто вся попередня історія народу тепер визначається в національних категоріях.

Без сумніву, для того, щоб уважати себе народом, треба мати за плечима славу історію та багату культуру. Якщо ж будь-який із цих елементів відсутній, то недоліки можуть бути заміщені міфом, вигаданою генеалогією або навіть неправдивими пам'ятниками та запозиченими символами. Ніхто не хоче визнати того факту, що його нація – “це теж плем'я, тільки з армією”. Така заміна може бути викликана свого роду комплексом національної неповноцінності, потребою в самоповазі та визнанні з боку сусідніх народів або вибором із декількох можливих інтерпретацій історичного минулого свого народу.

Розвал СРСР, поява на міжнародній арені нових незалежних держав запустили процес націєбудування і, відповідно, свого роду переписування історії. Відбувається відшукування глибоких історичних коренів того чи іншого етносу, створюється “героїчна історія народу”, видатні особистості спільного історичного минулого стають “національними героями” і т. п. Відмінність із радянським періодом полягає лише в тому, що “в даному разі це робиться з метою повернення минулого, з метою віднайдення національно-визвольних відмінностей між народами” [5, с.34, 35].

Цей процес розпочався в республіках іще за радянських часів, власне тоді зародилася боротьба за оволодіння минулим. Але цей про-

цес набув відкрито політичного виміру тільки в період руху за незалежність прибалтійських республік та збройного конфлікту в Нагірному Карабасі. Причому в Карабасі, Абхазії, Придністров'ї мова йшла про зіткнення інтересів народів, які з давніх часів проживали на цих територіях. Тут реальній громадянській війні передувала ментальна “війна спогадів”, “війна істориків”, які задля представлення доказів “прав” свого народу заходили у своїх пошуках у далеке минуле.

При цьому в республіках із націоналістичною міфологією домінують так звані “жертвні міфи”, котрі, як показує приклад Карабаха, Абхазії, Косово, є набагато небезпечнішими за героїчні міфи. Засобом боротьби за етнічне відродження в даному разі виступає не тільки апеляція до втрачених споконвічних етносологічних ознак (мова, культура, державність), а свого роду маргіналізація етнічної спільноти, указування на її політичну, економічну чи культурну ущербність і відповідно зовнішнє спрямування агресії.

“Конфлікт між сербами та албанцями в Косово є сам по собі екстремальним, і саме тому він виступає наочним прикладом впливу суспільних історичних образів. Водночас це є прикладом того, як жертвні міфи стають дедалі небезпечнішими за міфи героїчні. Нації, котрі розглядають себе тільки як невинні жертви злих держав, схильні до того, щоб виправдати перед собою свої власні агресивні дії як акт самооборони чи навіть установлення споконвічних прав.

У Косово відбулося зіткнення інтересів двох народів, котрі споконвіку проживали в ситуації перемінного домінування. Реальній громадянській війні передувала ментальна “війна спогадів”, яка сягала своїм корінням аж до 1389 року (битва на Косовому полі). Будь-які спроби зупинити цей конфлікт за допомогою, на перший погляд, раціональних доказів на користь тих чи інших істинних “прав” відносно спірної території були й залишаються безглуздими. Минуле можна подолати тільки спільними вольовими рішеннями всіх конфліктуючих сторін мирно співіснувати сьогодні і в майбутньому. Це легко сказати та важко зробити” [4, с.39].

Слід зазначити, що політизація етнічного спадку (минулого) здійснюється досить свідомо та цілеспрямовано, а деколи ця мета навіть відкрито проголошується. Власне на цьому етапі в етнічних регіонах навіть вибір мови на-

вчання чи культури перетворюється для населення цих регіонів в елемент політичного вибору.

Друге, на чому слід акцентувати увагу, – це те, що на першому етапі та на початку другого етапу етнополітичної мобілізації, як правило, значну, а деколи й домінуючу роль відіграє так звана національна інтелігенція, котра здебільшого відчуває комплекс національної неповноцінності відносно титульної нації в державі чи до тієї більшості, культура якої домінує. “У всіх суспільствах є свого роду підприємці від культури, які пропонують масам нові категорії ідентичності (расові, гендерні, релігійні) з однією лише метою – знайти свого “покупця”. Якщо їх продукт продається, то ці підприємці стають лідерами створених етнічних, культурних, релігійних та інших рухів” [2, с.67].

Як пише А.В.Качкін, на цьому етапі “виникає тип лідера-просвітника, який “відкриває очі” представникам своєї групи на втрату істинних прав, відхід від традицій. Основним способом боротьби за етнічну проблематику є апеляція до втрачених примордіальних етноскладових ознак, свого роду маргіналізація етнічної спільноти. До групової свідомості прищеплюється комплекс етнічної неповноцінності, або комплекс “народу-жертви”. На цій основі відбувається формування та інституалізація етнополітичних еліт у тих етнічних спільнотах, котрі не мали таких до цього часу [1, с.15].

В інших випадках лідери етнічних рухів можуть вдаватися до проведення публічних акцій, для того щоб зацікавити етнічною проблематикою владу відповідного рівня (наприклад, регіону), змусити визнати її як важливий політичний ресурс. Словенський дослідник С.Флере пише: “Картину розпаду Югославії можна представити як альянс етнічних політиків та інтелектуалів (так званих незалежних, опозиційних чи дисидентських інтелектуалів), що сформували коаліцію з метою розпалювання почуттів етнічної фрустрації та невідкладних дій (пояснюючи причину кризи своїх держав термінами невідповідності статусу їх нації всередині Югославської Федерації). Старі та нові еліти того часу (у деяких країнах, наприклад Хорватії, політиків практично не було) використовували ідеологію етнічної ненависті для окреслення інших груп із метою розвалу комунізму в процесі боротьби за формування нової політичної еліти. Ці нові еліти (у кожній новоствореній

державі) використовували, нерідко не за призначенням, будь-які засоби пропаганди в найрізноманітніших формах, включаючи й те, що сьогодні називається розпалюванням ненависті, а особливо шляхом розповсюдження чуток, що спонукали до виникнення глибоко вкорінених колективних страхів. У цій справі телебачення мало найбільше значення. Телевізійні історії, не обов’язково правдиві, служили для мобілізації мас і майже нічим не відрізнялися від гітлерівської ксенофобії [6, с.60]. Може також сформуватися система “патронату” етнічних рухів із боку регіональної влади або влада може “перехопити” етнічну проблематику та використовувати її в політичній боротьбі з центром.

Саме на другому та третьому етапі мобілізації на передні позиції виходить етнополітична еліта. Як зазначає Ю.Хабермас, “будь-який націоналізм схильний до маніпулятивних зловживань, що здійснюються політичними елітами” [7, с.231]. Загалом і політика може бути описана як символічна боротьба, у якій кожний політичний актор намагається монополізувати публічне слово й право номінації чи хоча б намагається нав’язати власне уявлення про світ як єдино правильне якомога більшій кількості людей.

Отже, процес політизації етнічного та національного минулого є питанням не тільки суто політичним та суспільним, а в першу чергу тим процесом, який стосується емоційного стану етносу, нації, тобто стосується тієї сфери, яку вчені називають підсвідомістю. На жаль, цей процес дуже часто використовується з метою досягнення власних цілей та задоволення власних інтересів певних політиків чи навіть груп політиків, які нехтують інтересами цілих народів і маніпулюють історією та минулим своїх пращурів.

На думку автора, основним завданням для сучасної європейської держави є недопущення маніпуляції історичним минулим етнічних груп і відповідно народів та забезпечення рівних прав усім громадянам, незалежно від їх етнічної приналежності чи віросповідання. Лише за таких умов видається можливим створення нової генерації, яка б не поділяла себе за будь-якими гендерними чи культурними відмінностями, а гідно представляла честь батьківщини за її межами.

2. Лейтин Д. Теория политической идентичности // Этническая мобилизация и межэтническая интеграция. – М., 1999.
3. Мейборн-Льюис Д. Демократия, тоталитаризм и этнический плюрализм // Расы и народы. Ежегодник 24-й: Современные этнические и расовые проблемы. – М., 1997.
4. Мертес М. Немецкие вопросы – европейские ответы. – М., 2001.
5. Панарин А.С. Национализм в СНГ: Мировоззренческие истоки // Свободная мысль. – 1994. – №5.
6. Флере С. Причины распада бывшей Югославии: взгляд социолога // Социс. – 2003. – №5.
7. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью. – М., 1995.
8. Elazar D.J. Federal Systems of The World // A Handbook of Federal, Confederate and Autonomy Arrangements / Ed. by D.J.Elazar. – Essex, 1991. – P.11.
9. Giddens A. The Constitution of Society. – Cambridge, 1989.
10. Gurr T. Why Do Minorities Rebel? // Federalism against Ethnicity? / Ed. by G.Bachler. – Zurich, 1997.
11. Krisberg L. Social Conflicts. – Prentice Hall, 1982.
12. Lipshutz R.D. Seeking a State of One's Own: An Analytical Framework of Assessing Ethnic and Sectarian Conflicts // The Myth of "Ethnic Conflict".
13. Rokkan S. Introduction: Centers and Peripheries in Western Europe // The politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism / Ed. by S.Rokkan, D.W.Urwin. – Londjn, Beverly Hills, New Delhi, 1982.

O.IVANISHCHAK

POLITYSATION OF ETHNICAL AND NATIONAL PAST

In the article author analyzed some problems of ethnical and national past, their perspectives in the European regionalism, centers and peripheries in Western Europe etc. The article is based on the analytical framework of assessing ethnic and sectarian conflicts.

Key words: *politysation, national past, ethnic and political conflict, region studies, ethnic mobilization, identity.*

УДК 159.922.1

ББК 66.1я2

Олександра Сорокопуд

ГЕНДЕРНА ПАРАДИГМА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті з'ясовано сутність і ознаки гендерної парадигми в сучасному політичному дискурсі. В основі дослідження – теза про те, що гендерна парадигма проявляє себе як формування нового типу знання на засадах радикальної відмови від певної і стабільної гендерної традиції. Доведено, що специфіка політичного розвитку сприяє розгортанню кожного з цих дискурсів у сучасних спільнотах, унаслідок чого вони відрізняються не просторово-часовою розмірністю, а площинами, що їх актуалізують.

Ключові слова: *гендер, сучасний політичний дискурс, парадигма, недемократичні і демократичні суспільства.*

Сучасний світ характеризується глобальними викликами розвитку людства. Стрімкий розвиток технологій означає також і розвиток нових видів зброї масового знищення. Стратегії зовнішньої політики розвинутих держав розглядають війни як ефективний засіб утвердження власного панування. Продуктами агресивного ринку виступають руйнування озонового шару, парниковий ефект та кислотні дощі. Динаміка протікання цих процесів позначена політичним феноменом маскулінного домінування. У даній статті політика патріархату розглядається як детермінанта політичного розвитку. Актуальність статті зумовлена комплексним

аналізом гендерної парадигми з урахуванням як фемінних, так і маскулінних аспектів політичних відносин. Аналіз динаміки політичного розвитку крізь призму гендерних індикаторів сприяє розширенню підходу до розуміння природи політичної влади та політики загалом.

Об'єктом даного дослідження виступає гендерна парадигма, яка проявляє себе як формування нового типу знання на засадах радикальної відмови від певної і стабільної гендерної традиції, оскільки предметність гендерних практик виявляється в процесі самоорганізації об'єктів пізнання та програмної відмови від бінарних опозицій (чоловіче – жіноче, Захід – Схід